

УДК 323

Є. В. Фесенко,

завідувач кафедри кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України

ГУМАНІЗАЦІЯ ЯК ПРИНЦИП КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Розкривається принцип гуманізації, як один із важливих принципів кримінального права України. Вказується його ознаки, прояви, значення та наслідки недотримання в чинному кримінальному законі.

Ключові слова: гуманізація, принципи кримінального права України.

Гуманізм (лат. *humanus* — людський, людяний) — це один з принципів права в демократичній державі, за яким визнається цінність людини та особистості, її право на свободу, вільний розвиток і виявлення своїх здібностей, утвердження пріоритету блага людини як критерію оцінки суспільних відносин, що ґрунтується на принципі рівності і справедливості [1, с. 129].

Названі принципи — це основні, провідні засади, які закріплені в нормах права і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу і правозастосовну діяльність. Вони мають важливе значення для здійснення кримінальної політики держави [2, с. 18].

Питання стосовно переліку та класифікації принципів кримінального права КК України не регламентує. В кримінально-правовій теорії це питання як в цілому, так і стосовно принципу гуманізму дискусійне. Розгляд вказаної проблеми торкається широкого кола питань, приділити увагу яким у рамках доповіді обмеженого обсягу неможливо. Тому автор зупиняється переважно на проблемі гуманізації за КК України та спотворення цього принципу в процесі законотворення і правозастосування, що призводить до трансформації принципу гуманізму у його протилежність — антигуманність.

При цьому в основу покладено не звужене тлумачення принципу гуманності, яке зводиться до неприпустимості нелюдяного ставлення до особи, яка притя-

гується до кримінальної відповідальності чи засуджується або відбуває покарання, а й до потерпілого від злочину. Крім того, аналіз кримінального законодавства і тенденцій його практичного застосування показує, що мають місце суттєві порушення принципів справедливості, законності, винної відповідальності тощо, які є проявом негуманності в широкому смислі слова. Тому акцентується увага і на таких аспектах проблеми.

Вказаний підхід корелюється і з положеннями ст. 1 КК, яка визначає, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Не можна визнати відповідними до цих основоположних приписів ст. 1 КК деякі концептуальні підходи, що намітилися у кримінально-правовій теорії. Зокрема, пропонується орієнтуватись не на зміст, а на букву закону, перебільшуючи тим самим формально-юридичні аспекти підстав кримінальної відповідальності. Це призводить до того, що при вирішенні окремих питань зміст закону вихолощується за рахунок казуїстичних побудов, звернення без потреби до норм інших галузей права тощо. Оскільки фактів суперечливості, неузгодженості норм різних галузей права безліч, робиться висновок, який, по суті, пере-

креслює кримінальний закон і дає можливість спритним ділкам ухилятися від відповідальності за скоєне.

Очевидно, зусилля кримінально-правової науки треба зосереджувати на іншому: насамперед дати рекомендації для захисту людини та суспільства від злочинних посягань відповідно до завдань, визначених у ст. 1 КК. Крім того, необхідно запровадити у процес законотворення кримінологічну експертизу проектів нормативних актів, приписи яких можуть бути криміногенними чинниками і сприятимуть ускладненню протидії злочинності.

До того ж, практика законотворення та правозастосування дає численні приклади антигуманізму.

Показовими в цьому смислі є зміни до статей розділу VII КК «Злочини у сфері господарської діяльності», внесені Законом від 15.11.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». Навіть назва цього Закону звучить парадоксально, адже ним було виключено 16 статей, в тому числі ст. 208 (незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків), ст. 223 (порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів), ст. 225 (обман покупців та замовників), ст. 228 (примушування до антиконкурентних узгоджених дій) та інші. В результаті такої сумнівної декриміналізації були амністовані правопорушники, які заподіяли величезні збитки економіці держави та громадянам.

Абсолютно незрозуміле скасування кримінальної відповідальності за обман покупців та замовників. Стаття 225 КК і без того через невдалу редакцію була неефективною, а зараз протидія таким тотально поширеним діянням зведена нанівець. Між тим, важко збагнути, чим відрізняється звичайний шахрай від шахрая в халаті? Хіба що тим, що першому ще треба шукати довірливого простака, а до другого люди самі приходять майже щоденно.

До речі, таку ж невдалу редакцію, як у скасованій «гуманним» законом

ст. 225 КК трансформовано у ст. 155² КУпАП, через що проблематичним стало притягнення і до адміністративної відповідальності за обман покупців та замовників.

За такої ситуації конче потрібно поновити кримінальну відповідальність за вказані вище діяння, удосконаливши редакцію ст. 225 КК.

Ще приклад поблажки порушникам законодавства у сфері торгівлі. Стаття 228 КК передбачала відповідальність за примушування до антиконкурентних узгоджених дій. Така норма давала змогу протидіяти штучному підвищенню або підтримуванню монопольних цін з метою усунення конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності всупереч вимогам антимонопольного законодавства. Однак 11 липня 2011 р. ця стаття була виключена з КК. Отже, торговельна мафія отримала ще один подарунок, адже самі антиконкурентні дії, до яких вона вдається, декриміналізовано.

Небездоганною є також остання редакція ст. 227 КК, що призвело до пом'якшення відповідальності за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції, адже такі діяння є поширеними і вкрай небезпечними насамперед для здоров'я людей.

Відповідно до вказаної статті склад цього злочину буде наявним лише за умови, якщо такі дії вчинені у великому розмірі. Згідно з приміткою це така кількість продукції, вартість якої перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що за існуючою методикою підрахування становить близько 350 тис. грн. Отже, кримінальний закон спрямований протидіяти масштабному випуску небезпечної продукції, але права громадян — основних споживачів такої продукції не захищені, хоча мають місце численні випадки отруєнь та тяжких захворювань людей, в тому числі дітей. По суті харчовий ринок в Україні перетворили на сміттєзвалище, куди ввозять всякий непотріб.

Згубних для людського здоров'я наслідків таких злочинних дій ще ніхто не підрахував, а віддалені їх результати відчуватиме на собі й наступне покоління.

Цинізм злочинців дійшов до того, що людей, які захворіли від вживання небезпечної продукції чи користування нею, добивають фальсифікованими ліками. При цьому такі явища набрали дуже значного поширення.

За такої ситуації важко не лише виправдати, а й пояснити «гуманізм» законодавчого закріплення положень, які призводять до послаблення контролю за якістю продукції та медикаментів (мораторій на позапланові перевірки, «удосконалений» порядок їх проведення, який дає змогу унеможливити підтвердження факту виробництва або ввезення недоброякісної продукції, тощо). Це викликає асоціацію з відомою байкою про те, як пустили одну рогату тваринку в город, а вона, що цілком природно, стала їсти капусту. В сучасних умовах це прислів'я продовжено: хазяїн бачить, обурюється, але безпорадно розводить руками: «Адже ж вже пустили, а зараз мораторій» (!?). Але чому не вигнати в шию цього шкідливого ласуна?

Якщо говорити юридичною мовою, невже немає правових механізмів скасування законодавства антилюдяної спрямованості, яке призводить до тяжких наслідків? Оскільки це регулятивні норми, які стосуються різних галузей права, вони мають бути вирішені комплексно відповідними спеціалістами, але вирішені невідкладно і обов'язково.

Не є виправданим і скасування кримінальної відповідальності за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст. 208 КК). Навіть за час дії цієї норми, використовуючи різні способи обійти закон, а також неефективну діяльність правоохоронних органів за межі України (в офшорні зони тощо) було переміщено мільярди валютних коштів, спустошена казна держави. *За різними оцінками, за кордоном українці зберігають від \$30 млрд до \$50 млрд. Більшу частину цих коштів було нелегально розміщено на рахунках зарубіжних банків [3].*

Такі дії на шкоду економіці та фінансовій системі України спостерігаються і останнім часом. Тому для видачі своєрідної індульгенції за ці дії в минулому і

сьогоденні немає ані підстав, ані пояснень.

Через певну недосконалість чинного законодавства та практику його застосування незадовільним є і кримінально-правовий захист людського здоров'я. Низка питань, що мають значення для запобігання необгруваному засудженню, надмірній криміналізації поведінки, яка вчиняється на ґрунті наркоманії, залишаються невирішеними.

Досить проблемним є питання щодо предметів зазначених злочинів, зокрема, щодо тлумачення поняття *аналогів* наркотичних засобів та психотропних речовин, вказаних у ст. 307, ст. 309 та інших статтях КК. Це зумовило значні складнощі у практичному застосуванні закону, а в деяких випадках призводить до порушення принципу винної відповідальності. Роз'яснення цього поняття в Законі України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» в редакції від 26 грудня 2006 р. є надто узагальненим і нечітким. В ньому лише констатується, що аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин — це заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють.

Висновки щодо належності засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин дає Державна служба України з питань контролю за наркотиками (див. Положення про Державну службу України з питань контролю за наркотиками, затверджене Президентом України 13 квітня 2011 р.).

Практично це вирішується тільки після прийняття відповідного висновку Держслужби. Але інформація щодо цих питань не міститься у доступних для широкого кола громадян джерелах, не фіксується в хронологічному порядку і належним чином не систематизується. З цієї причини правоохоронні органи і суди далеко не завжди з'ясовують, чи були певні засоби або речовини визнані

аналогом наркотичних засобів чи психотропних речовин на час вчинення діяння. Крім того, не встановлюють і не підтверджують належними доказами, що особа усвідомлювала такий характер забору або речовини, які вона придбала, зберігала тощо. Через такий стан поінформованості навіть не всі спеціалісти (лікарі, юристи) мають належні знання. А для населення така інформація невідома зовсім. У результаті засудження особи за незаконне поводження з аналогами наркотичних засобів або психотропних речовин є нічим іншим, як об'єктивним інкримінуванням, що суперечить положенням ст. 62 Конституції України та основним положенням кримінального законодавства щодо підстав кримінальної відповідальності.

Тому питання щодо визнання засобів або речовин аналогами наркотичних засобів чи психотропних речовин має бути чітко врегульовано нормативно.

Залишається проблемним питання щодо кримінальної відповідальності за незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами без мети збуту. Головним чином існування такої норми в КК зумовлено труднощами доведення мети збуту, а ст. 309 дає можливість не залишити такі діяння безкарними.

Однак, по-перше, труднощі обвинувачення не можна визнати критерієм криміналізації діяння. По-друге, оскільки цей злочин вчиняють особи, які вживають зазначені засоби або речовини, тобто наркомани, а вживати їх без попереднього придбання, при цьому незаконного, практично неможливо, по суті законом встановлена кримінальна відповідальність за немедичне вживання наркотиків, що навряд чи правильно.

Оптимальним рішенням цієї проблеми може бути часткова декриміналізація ст. 309 КК України шляхом встановлення кримінальної відповідальності лише за незаконне придбання, зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту у великому чи особливо великому розмірі. Такі пропозиції вже висловлювались автором [4, с. 277], але вони і досі не реалізовані.

Не можна визнати досконалою модель складу злочинів, предметом яких є прекурсори, як вона визначена у статтях 311, 312 КК. Оскільки такі речовини широко використовуються в господарській діяльності, в побуті тощо, при вирішенні питань криміналізації незаконного поводження з прекурсорами необхідно було відмежувати вказані злочинні дії від правомірної поведінки. Але спосіб, у який ця задача була вирішена, не можна визнати вдалим. Зокрема законодавець зазначив у диспозиції ст. 311 мету використання прекурсорів для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, а в диспозиції ст. 312 — мету подальшого збуту прекурсорів, а також їх збут для виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

В результаті штучно створена ситуація, за якої суб'єкт застосування норми мусить у всіх випадках кваліфікувати скоєні діяння за сукупністю злочинів, оскільки незаконне поводження з прекурсорами або їх викрадення завжди є одночасно і готуванням до більш небезпечних злочинів, передбачених ст. 307 або ст. 308 КК. Такі вади закону призводять до невиправданого посилення покарання, що порушує принцип справедливості.

Що стосується дотримання цього принципу при вирішенні питання про покарання та його відбування, прояви антигуманності мають місце насамперед стосовно осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні злочинів або засуджені. Це може проявлятися у надмірній репресивності вживаних заходів, ігноруванні підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, порушенні прав людини під час відбування покарання тощо. Цій проблемі приділена значна увага в юридичній літературі, при цьому науковцями висловлено слушні пропозиції, спрямовані на усунення таких недоліків [5, с. 14—15; 6, с. 9—11; 7, с. 11—12].

Є роз'яснення такого змісту і в поставах Пленуму Верховного Суду України [8].

На наш погляд, для оптимального вирішення проблеми недопущення пору-

шень принципу гуманізму в законотворчій та правозастосовній практиці необхідно зробити певні кроки.

1. Визначити перелік принципів і вказати при цьому принцип гуманізму в КК України. Такі пропозиції висловлювались науковцями [9, с. 10; 10, с. 10–11], але законодавцем так і не реалізовані.

2. Визначитись із співвідношенням категорій «кримінально-правова політика» та «принципи кримінального права». Забезпечити співвідношення та синхронність положень вказаних категорій. При цьому кримінально-правова політика має визначати напрями розвитку законодавства, а принципи — законодавчі приписи як основні положення, на які має орієнтуватись законо-

творення і правозастосування. За такого підходу можна не допустити як невинуватого декриміналізації, так і надмірної криміналізації певних діянь тощо.

3. Внести зазначені вище зміни до статей розділу VII КК «Злочини у сфері господарської діяльності», а також розділу III КК «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення».

4. Доцільно узагальнити практику щодо призначення покарання, умов його відбування, а також звільнення від кримінальної відповідальності та покарання з метою недопущення порушень при цьому принципі гуманності.

Список використаної літератури

1. Словник юридичних термінів і понять: навч. посіб. / за ред. проф. В. Г. Гончаренка та З. В. Ромовської. Київ: Юстініан, 2013.
2. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 5-те вид., перероб. і допов. / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015.
3. Волчков О. Рахунки за кордоном — індульгенція для старих гріхів. URL: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1399588-rahunki-za-kordonom-indulgenciya-dlya-starih-grihiv/>. Відкрито 4 серпня 2015 р.
4. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Київ: Атіка, 2004.
5. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010.
6. Назімко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2011.
7. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Львів, 2006.
8. Постанови Пленуму Верховного Суду України. Київ, 2007. (від 26 квітня 2002 р. № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким»; від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про призначення судами кримінального покарання»; від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»).
9. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Львів, 2005.
10. Гнатів І. М. Принцип «non bis in idem» у кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Львів, 2013.

Фесенко. Е. В. Гуманізація як принцип уголовного права України.

Раскрывается принципе гуманизации, как один из важных принципов уголовного права Украины. Указываются его признаки, проявления, значение и последствия несоблюдения в действующем уголовном законе.

Ключевые слова: гуманизация, принципы уголовного права Украины.

Fesenko. E. V. Humanization as the principle of criminal law of Ukraine.

The priesthood of humanization is revealed as one of the important principles of the criminal law of Ukraine. It specifies its features, manifestations, values and consequences of non-compliance with the current criminal law.

Key words: humanization, principles of criminal law of Ukraine.